

Закірова Н. Ш. Іншомовна підготовка в системі неформальної освіти дорослих в Україні // Андрагогічний вісник: Наукове електронне періодичне видання. – Випуск 5. – 2014. – С. 207-216.

УДК 378.22

Закірова Н. Ш.,
аспірант кафедри педагогіки
Житомирського державного університету імені Івана Франка

ІНШОМОВНА ПІДГОТОВКА В СИСТЕМІ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В УКРАЇНІ

У статті вивчені передумови та перспективи розвитку іншомовної підготовки в системі неформальної освіти дорослих у сучасному суспільстві, як одного з соціальних наслідків інформатизації та глобалізації. Показана взаємодія між формальною, неформальною та інформальною освітою, яка сприяє розвитку та покращенню якості знань людини впродовж усієї її життєдіяльності.

Ключові слова: *іншомовна підготовка, освіта впродовж усього життя, освіта дорослих, формальна освіта, неформальна освіта, інформальна освіта.*

В статье изучены предпосылки и перспективы развития иноязычной подготовки в системе неформального образования взрослых в современном обществе, как одного из социальных последствий информатизации и глобализации. Показано взаимодействие между формальным, неформальным и информальным образованием, которое способствует развитию и улучшению качества знаний человека в течение всей его жизнедеятельности.

Ключевые слова: *иноязычная подготовка, образование в течение всей жизни, образование взрослых, формальное образование, неформальное образование, информальное образование.*

The article examines the prerequisites and prospects for the development of foreign training in the system of adult non-formal education in the modern society as social consequences of information system development and globalisation. The interaction, which facilitates the development and upgrading human being's knowledge within all their life-sustaining activity, among formal, non-formal and informal education is shown.

Key words: *foreign training, lifelong education, adult education, formal education, non-formal education, informal education.*

Актуальність проблеми. Соціально-економічне життя та науково-технічний прогрес змушують кожну людину оновлювати інформацію в різній

формі практично протягом усього життя. Неперервну освіту часто розглядають зі сторони компенсаторного навчання, яке спонукає до заповнювання прогалин у базовій освіті дорослих, або у зв'язку з неактуальністю раніше набутих знань. Її пов'язують з інформальною та неформальною освітою, які забезпечують збереження й розвиток пізнавального ставлення людини до світу, її бажання та вміння вчитися, постійно пізнавати особисте «Я». Людина, яка отримала формальну освіту, повинна бути спроможною використовувати отримані під час навчання знання, уміння та навички в повсякденних та швидкоплинних ситуаціях професійної та соціальної діяльності, завдяки яким людина набуває здатність до успішної самореалізації в професійній діяльності, соціальної самостійності, мобільності, незалежно орієнтуватися в навколишньому середовищі та успішно шукати рішення на складні запитання.

Сучасне світове суспільство активно розвиває і підтримує освітню парадигму «освіта впродовж усього життя» – “lifelong learning” [14]. Основний принцип діяльності системи освіти розвинених країн – це зацікавленість громадянина у подальшому розвитку, який триває безперервно упродовж усього життя. Часовий відрізок, у межах якого знання застарівають, останніми роками скоротився до 5 років. Освіта більше не може обмежуватися кількома роками, так як постійне оновлення інформації вимагає самовдосконалення для досягнення життєвого успіху [2]. Тобто якщо розглядати практичну сферу, то стрімке впровадження інноваційних технологій у виробництві, банківській, фінансовій та інших галузях спонукає співробітників підприємств, освітніх закладів, державних установ постійно підвищувати свою кваліфікацію. Саме тому освіта впродовж усього життя все більше стає необхідною вагою складовою сучасної світової системи, що і стало одним із соціальних наслідків інформатизації та глобалізації світового суспільства.

Багаторічні дослідження проблеми освіти дорослих проводяться у таких теоретико-концептуальних та практичних площинах, як: філософсько-концептуальний та аксіологічний (Т.Г. Браже, А.В. Даринський, Л.М. Лесохіна); соціокультурний (С.Г. Вершловський, Б.І. Любимов, Є.П. Тонконога, В.Г. Онушкін та ін.); історико-педагогічний (Н.М. Лобанова, Є.І. Огарьов, Є.О. Соколовська та ін.), методичний (Ж.Л. Вітлін, А.Є. Марон, Т.В. Шадріна та ін.).

Саме тому найважливіші дослідження, здійснені в межах аспектів, що стосуються освіти дорослих (освіти впродовж життя), охоплюють: вивчення освітнього знання як важливої компоненти особистості (Л. Баженов, П. Бергер, Т. Лакмен, О. Бодальов), єдність виховання та навчання (О. Бондаревська, С. Гончаренко), теоретичні засади андрагогіки (С. Брукфілд П. Кенді, М. Купер, І. Ліндемен, Л. Лук'янова, С. Меріем), проблеми соціалізації та індивідуалізації в процесі глобалізації (Ю. Бородай, Ю. Вишневський, Л. Коган, І. Кон, І. Фролов), особливу увагу привертають роботи практиків освіти, які поєднують концепції із змінами людини (Л. Божович, Л. Рубіна), освітні програми для навчання дорослих (У. Мауч, Л. Сігаєва, Д. Флемінг та інші).

Останнім часом поряд з формальною освітою, під час здійснення навчання дорослих, усе частіше використовуються, особливо в контексті підвищення кваліфікації або здійснення таких форм післядипломної освіти як перепідготовка або стажування, наступні види освіти: «інформальна освіта» та «неформальна освіта». Дослідження освіти дорослих потребує як з'ясування суттєвих відмінностей формальної освіти дорослих від неформальної та інформальної, так і аналізу розвитку іншомовної освіти дорослих у площині неформальної освіти.

Зазначимо, що іноземна мова як навчальний предмет стає джерелом полікультурного розвитку особистості, яка навчається, сприяє усвідомленню себе як культурно-історичного суб'єкта, що сприймає історію людства і свого народу в розвитку, відчуває відповідальність за свій народ, країну, за майбутнє як своєї країни, так і людської цивілізації в цілому, а також за свої вчинки; цінність світу і необхідність міжкультурного співробітництва народів; визнає культурні й мовні права людства, виступає за політичні свободи; виявляє готовність і здібність до співробітництва з іншими людьми, гармонізацію відносин людини, природи і суспільства; виконує роль суб'єкта діалогу культур.

Огляд науково-педагогічної літератури дозволяє зробити висновок: іншомовна підготовка в системі неформальної освіти дорослих у теорії й практиці вітчизняної школи досі не були предметом спеціального методико-педагогічного дослідження.

Відтак, **метою** статті є як аналіз відмінностей між неформальною та інформальною ланками неперервної освіти дорослих, так і з'ясування особливостей розвитку іншомовної підготовки в системі неформальної освіти.

Виклад матеріалу. Аналіз наукових джерел дозволяє дійти висновку, що формальна освіта являє собою довготривалу програму або короткочасний курс, після завершення яких у випускника, який успішно здав підсумкові іспити, з'являється сукупність законодавчо установлених прав. Зокрема, право займатися оплачуваною трудовою діяльністю по спеціальності пройденого курсу навчання, право займати більш високу посаду в службовій ієрархії, право вступати до навчальних закладів більш високого ступеня акредитації. Формальна освіта проходить в освітніх установах (відповідно до конкретних цілей освіти) в організованому структурованому контексті та веде до сертифікації [2]. Під сертифікацією розуміється видача офіційного документа про присвоєння освітньо-кваліфікаційного рівня, який визнається на державному рівні та частіше за все є основою для прийняття на роботу або призначення на офіційну посаду (атестат, диплом про закінчення вищого навчального закладу, посвідчення, титули, що засвідчують здобуття певного рівня знань, умінь тощо). Звідси необхідна стандартизація навчальних програм та нострафікація, тобто «сукупність взаємодіючих документів, що встановлюють певні норми та положення щодо реалізації освітнього процесу; навчальних закладів; інших юридичних осіб, що надають освітні послуги; органів, які здійснюють управління в галузі освіти, і підвідомчих їм наукових, проектних виробничих, клінічних, медико-профілактичних, культурно-

освітніх організацій та установ, які забезпечують функціонування і розвиток системи освіти» [7, с. 871], що забезпечує взаємозамінність робітників одного і того ж профілю та рівня кваліфікації.

Законодавство України про освіту дорослих базується на Конституції України, включає закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», що є на території держави обов'язковою і «може отримуватись у різних типах навчальних закладів» [3, с. 4], «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про освіту дорослих» та інші нормативно-правові акти, що регламентують систему освіти дорослих.

Державна політика у сфері освіти дорослих (освіти впродовж життя) визначається Верховною Радою України та ґрунтується на таких принципах: доступності та добровільності здобуття освіти громадянами впродовж життя; неперервності та наступності процесу освіти; цілеспрямованості, динамічності, прогностичності системи освіти дорослих (освіти впродовж життя); науковості, технологічності й перспективності; інтеграції системи освіти дорослих (освіти впродовж життя); державній підтримці системи освіти дорослих (освіти впродовж життя); фінансуванні державних і комунальних закладів та установ освіти дорослих (освіти впродовж життя) відповідно до їх структури, нормативів та обсягів надання освітніх послуг; врахуванні особливостей структури і змісту освітніх потреб особистості на різних стадіях її життєвого шляху; єдності формальної та неформальної освіти; конкурентоспроможності й гласності при визначенні й реалізації пріоритетних напрямів розвитку системи освіти дорослих (освіти впродовж життя) [8].

Загалом, громадяни України мають право на здобуття освіти впродовж життя незалежно від віку, статі, етнічної належності, освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня, наукового ступеня та вченого звання, світоглядних переконань, соціального й майнового стану, місця проживання, стану здоров'я, а також право на підтримку з боку держави та суспільства, право на умови навчання, які відповідають особливостям дорослої особи, право на офіційне визнання фактичних освітнього рівня кваліфікацій, які набуті в процесі формальної та неформальної освіти [8]. Вони вільні у виборі форм освіти дорослих, навчальних закладів і установ, напрямів підготовки і спеціальностей, освітніх та освітньо-професійних програм [8].

За таких умов, інформальна освіта – це освоєння соціально-культурного досвіду, що відбувається поза рамками педагогічно організованого процесу та позбавлена її основних ознак. Це не завжди усвідомлений та цілеспрямований процес. Сам термін «інформальна освіта», де префікс «ін-» використовується в значенні «без-», дозволяє трактувати термін як освіта, що проходить без процедурних формальностей. Інформальна освіта співпадає зі структурою життєдіяльності дорослої людини. Деякі елементи навчання присутні практично у всіх формах її соціальної активності, саме тому зовсім неважливо, яким шляхом людина здобула знання та навички, необхідні для ефективною життєдіяльності, важлива їх наявність. Саме тому в деяких країнах обговорюється питання про сертифікацію результатів

інформальної освіти, тобто визнання суспільством реально, а не тільки документально підтвердженої академічної та професійної кваліфікації.

До інформальної освіти можна віднести: навчання методом спроб та помилок; стихійна самоосвіта у вигляді самостійного пошуку відповідей на ті питання, які хвилюють; взаємне навчання впродовж спільного виконання тих чи інших задач; збагачення духовного світу, естетичний розвиток під час читання та відвідування культурних установ і таке інше; набуття знань за допомогою сучасних інформаційних технологій (Інтернет, бази даних, телебачення, тощо); виконання будь-якої роботи під керівництвом компетентного спеціаліста.

Інформальна освіта – це реалія неінституційного характеру. Вона існувала завжди і надалі буде існувати. Жодна система освіти, навіть найдосконаліша, не спроможна навчити людину всьому тому, що може знадобитися їй у вирішенні проблем, що виникають у практичному житті. С. Вершловський вважає, що інформальна освіта максимально наближена до потреб дорослих людей і суспільства в цілому [1, с. 5]. Інформальна освіта здійснюється внаслідок власної активності людини в навколишньому культурно-освітньому середовищі, при цьому «вона є одним із дієвих каналів підключення безмежного освітнього потенціалу суспільства до системи безперервної освіти через повсякденну життєдіяльність людини» [1, с. 5].

Зокрема, очевидною є обмеженість можливостей інформальної освіти – вона безсистемна, піддається випадковостям та базується на життєвому досвіді людини, яка неминуче обмежена рамками навколишньої дійсності, що сприймається емпірично. Однак насичене культурно-освітнє середовище, яке сприяє саморозвитку та непереривній освіті, забезпечується створенням загальнодоступних національних цифрових освітніх ресурсів, модернізацією бібліотек, державною підтримкою послуг дистанційної самоосвіти через формування загальнодоступних сервісів самоосвіти за допомогою Інтернету, що ґрунтується на нових технологіях роботи зі знаннями та свідомістю [9, с. 34].

Неформальна освіта проходить поза освітніми закладами і зазвичай не підлягає офіційній сертифікації [2]. Неформальна освіта (non-formal education англ.) – у міждисциплінарному словнику визначається як освіта, після завершення якої не передбачається отримання дипломів. Ця освіта спрямована на задоволення особистісних інтересів, необхідних людині у побуті й спілкуванні [6, с. 95-96]. Водночас неформальна освіта є системною, в ній присутні цілі, результат навчання, термін навчання, тобто має організовану форму [16, с. 63]. Неформальною освітою слід вважати будь-яку освітню активність поза формальною системою. Водночас можуть бути наявними усі інші ознаки навчання – процедура зарахування, лекційно-семінарські заняття, система оцінювання успішності, сертифікат про закінчення, в якому вказуються зміст пройденого курсу. Проте останній не дає право займатися трудовою діяльністю на професійних засадах або вступати до навчальних закладів, де вимагають документальне підтвердження рівня академічної кваліфікації, тобто не має юридичної сили та не є освітнім документом, і не

визнається державою як офіційний. Саме в цьому форматі освіти найчастіше випробовують інноваційні підходи, застосовують новаторські методики та технології навчання.

Л. Сігаєва визначає неформальну освіту як сумісне, групове навчання [10, с. 212]. До такого виду освіти можна віднести навчання в клубах, гуртках, курси, тренінги, короткі програми.

Зазначимо, що в Україні існування неформальної освіти охоплює такі галузі: позашкільна освіта; післядипломна освіта та освіта дорослих; громадянська освіта (різнопланова діяльність громадських організацій); шкільне та студентське самоврядування (через можливість набуття управлінських, організаторських, комунікативних та інших умінь); освітні ініціативи, спрямовані на розвиток додаткових умінь та навичок (комп'ютерні та мовні курси, гуртки за інтересами тощо). Останнім часом розпочали роботу кілька університетів третього віку, що надають освітні послуги старшим особам [2].

Основною ознакою неформальної освіти є відсутність єдиних, у тій чи іншій мірі, стандартизованих вимог до результатів освітньої діяльності. Така освіта зазвичай зорієнтована на поповнення знань та вмінь в області аматорських занять та захоплень у будь-якій області науки або мистецтва, прагнучи розширити культурний кругозір або набути знань та навичок, які необхідні в побуті, у сфері міжособистісних відносин, для компетентної участі у різних сферах соціальної діяльності. Неформальна освіта не має програм, затверджених державою, але може відбуватися під егідою вищого навчального закладу.

Завдяки розвинутій мережі неформальної освіти забезпечується свобода пізнавальної активності людини, розширення спектру її захоплень, збагачення духовного світу. Організація неформальної освіти молодого покоління у багатьох європейських країнах має багато спільних та відмінних особливостей. Саме тому сучасне суспільство потребує створення єдиного інформаційного простору, розвитку європейського співробітництва в галузі неформальної освіти, взаємного збагачення досвіду організації вільного часу [12, с. 123].

На сучасному етапі постало питання щодо сертифікації неформальної освіти та створення нових форм оцінювання знань, умінь та навичок, що були здобуті. Саме тому створюються нові моделі оцінювання, що обґрунтовуються конкурентоспроможністю здобутих знань та їхнього визнання на державному рівні.

Якщо звернутися до історичного чинника, то установи неформальної освіти тривалий час не визнавалися формальними навчальними закладами, але на сучасному етапі розвитку демократичної, громадянської освіти потреба в неформальній освіті помітно зростає [8]. Упродовж тривалого часу питання співіснування формальної та неформальної освіти зумовлює значні суперечки. Однак вивчення матеріалів, що стосуються цього питання, підтверджує факт, що обидві форми освіти, навіть за наявності певних відмінностей, у жодному випадку не заперечують одна одну, а навпаки – доповнюють [13, с. 583].

Більше того, як вказано в рекомендаціях Асамблеї ради Європи «Про неформальну освіту»: «...Лише формальні освітні системи не можуть дати відповіді на постійні швидкі технічні, соціальні та економічні зміни в суспільстві, їх слід підтримувати неформальними освітніми практиками» [5].

Джейн Харт у своїх роботах підкреслює такі особливості категорій, що розглядаються: «... з точки зору намірів учнів, як формальна, так і неформальна освіти є усвідомлювані, у той час, як інформальна освіта – це загалом ненавмисна дія. Крім того, в інформальній освіті учню може бути відомо, що він пізнав щось нове, але в багатьох випадках це знання може відразу не проявлятися» [15].

Отже, на сьогодні конкурентоспроможність країн залежить не тільки від діяльності традиційних освітніх закладів, але і від можливості постійного вдосконалення та розширення знань та вмінь, які використовуються в різних аспектах життя громадянина – економічній, соціальній, побутовій тощо. Найважливішим ресурсом економіки є люди, які після отримання професійної освіти бажають підвищити рівень знань або набути нові. Необхідно також зазначити те, що освоєння нових знань є в Україні для багатьох громадян самостійною необхідністю, саме тому освіта впродовж усього життя стає все більш важливим фактором сучасних освітніх систем та зростаючим сектором послуг.

Зауважимо також те, що однією з найважливіших проблем у розвитку інформальної та неформальної освіти, які грають вагомую роль у сучасних темпах розвитку суспільства, є «подолання стереотипу ставлення до неформальної освіти як до неважливої й несуттєвої» [4].

Невирішеним залишається також питання визнання результатів неформальної освіти, яке постало в європейських країнах ще на початку 1990-х років ХХ сторіччя: «необхідно визнати неформальну освіту *de facto* партнером у процесі неперервного навчання і в молодіжній політиці та відпрацювати ефективні системи її оцінювання (це можна зробити), сертифікуючи неформальну освітню діяльність, щоб про неї можна було б згадувати також в анкетних даних як про фаховий досвід і посилатись на неї як на визнані у світі навички й кваліфікації» [5]. Визнання результатів неформальної освіти підніме на вищій щабель цю винятково важливу освітню діяльність, яка дає можливість особі соціалізуватися; задовольнити освітні вимоги, які не вписуються в рамки формальної освіти; розвинути особистісні якості; реалізувати, здавалося б, нездійсненні мрії [11, с. 20].

Розширення простору впливу неформальної освіти може допомогти:

а) суспільству (сприяє демократизації, розвитку громадянської активності, вирішенню проблеми дозвілля молоді та осіб похилого віку) [2];

б) формальній освіті (можливість гнучко та швидко реагувати на потреби ринку праці та послуг, задовольняючи вимоги учнів, робітників та роботодавців і доповнюючи освітні пропозиції, зростання мотивації учасників навчально-виховного процесу, їх особистісної зацікавленості) [2];

в) учасникам неформальної освіти (можливість самовдосконалення та виховання самооцінки; розвиток громадянських навичок, виховання почуття

причетності, солідарності; оптимальне поєднання свободи і відповідальності) [2].

Таким чином, освіта збагачує внутрішній світ кожної людини. Важливе місце в розвитку людини впродовж життя посідає неформальна освіта, яка характеризується незалежністю та самостійністю у визначенні мети, форми та програми такої освіти, комфортним освітнім середовищем. Ця вагома форма освіти відповідає сучасним вимогам та в разі її поєднання з формальною та неформальною освітою являє собою стійке підґрунтя для реалізації можливостей людини, її прав на отримання знань у сучасному сьогоденні. Саме тому розвиток неформальної освіти дорослих має велике значення в підвищенні якості освіти загалом.

У контексті неформальної освіти велике значення набуває іншомовна освіта. Зміни, що відбулися за останні роки в світі, призвели до великої міграції народів, змішання, зіткнення. Так у 90-х рр. ХХ століття в Україні почав змінюватися соціокультурний контекст вивчення іноземних мов. Поступовий перехід України у відкрите суспільство стимулювало розвиток міжнародного співробітництва в країні у всіх галузях, включаючи й освіту дорослих. Усе це вплинуло на соціальний статус іноземної мови як предмета, на визнання гострої необхідності оволодіти однією із мов міжнародного спілкування в умовах відкритого суспільства, переваги якого Україна не зможе повно відчувати без знань громадянами іноземних мов.

Суттєвим є той факт, що після реформи освіти в Росії іноземна мова стала предметом вивчення у школі з 1864 року. Саме тому відбувалося зародження методики навчання, яка прийшла на зміну «методу гувернантки». У 30-ті роки ХХ сторіччя було створено ґрунтовні передумови для значного підвищення якості вивчення іноземних мов у школі, в 40-х роках цьому перешкодила Велика Вітчизняна війна, а вже у 50-ті роки питанню вивчення іноземної мови знову почали приділяти значну увагу. Аналіз показує, що вивчення мови розглядалося передусім як уміння читати і перекладати іноземний текст. Усному мовленню і письму відводилася допоміжна роль.

Значний внесок у розвиток теоретичних основ навчання іноземних мов зробив Л. В. Щерба. У його працях містяться головні положення навчання іноземних мов, що їх покладено в основу вітчизняної педагогіки. Як основний принцип навчання іноземних мов Л. В. Щерба розглядав принцип свідомості, а провідним методом навчання, що спирається на принцип свідомості, вважає граматико-перекладацький метод.

Слід зазначити, що запропоновані Л. В. Щербою підходи зустріли нерозуміння, невизнання і по-різному тлумачилися дослідниками. Адже негативними моментами, властивими методиці 50-х років ХХ ст., є фактична відмова від навчання усного мовлення і зміна такого навчання «конструювання запитань і відповідей» (програма 1954 року), а також перебільшення ролі рідної мови, що призвело до теоретизації занять і їхньої недостатньої практичної спрямованості.

Утім можна стверджувати, що період з 1946 по 1959 р. був періодом досить інтенсивних наукових пошуків, у результаті яких почала формуватися

самобутня наукова методика навчання іноземних мов, остаточного визначення предмета методики, загального розуміння методики як педагогічної науки і, нарешті, були запропоновані певні методи дослідження.

Далі ситуація в країні змінювалася. За часів так званої відлиги зростає обмін делегаціями, розширюються безпосередні зв'язки радянських людей з іноземцями. Усе це підтвердило необхідність оволодіння широкими масами усним іншомовним мовленням. Соціальне замовлення суспільства, що полягало у вимозі опанування учнями практичних умінь, і в першу чергу усного мовлення, змусило різко змінити цілі навчання, що було офіційно закріплено у програмах.

Зміни, що відбулися за останні роки в світі, призвели до великої міграції народів, змішання, зіткнення. Так у 90-х рр. ХХ століття в Україні почав змінюватися соціокультурний контекст вивчення іноземних мов, що позначилося на динамічному розвитку іншомовної освіти у системі неформальної освіти.

Висновки. Відтак, поступовий перехід України у відкрите суспільство стимулював розвиток міжнародного співробітництва в країні у всіх галузях, включаючи й освіту дорослих. Усе це вплинуло на соціальний статус іноземної мови як предмета, на визнання гострої необхідності оволодіти однією із мов міжнародного спілкування в умовах відкритого суспільства, переваги якого Україна не зможе повно відчувати без знань громадянами іноземних мов. Таким чином, вивчення іноземних мов постає вкрай актуальним у контексті неперервної освіти, зокрема й у системі неформальної освіти.

Література

1. Вершловский С. Непрерывное образование как фактор социализации [Электронный ресурс] / С. Вершловский // Общество знание России. – Режим доступа: URL: http://www.znanie.org/jornal/nl_01/nepreviv_obraz.html.

2. Гусейнова Е. І. Сумський національний аграрний університет, Україна Інформальна освіта як важливий елемент безперервної освіти [Електронний ресурс] / Гусейнова Е. І., Лук'янова Ю. М. // Педагогические науки. Стратегические направления реформирования системы образования. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/11_NPE_2012/Pedagogica/4_106261.doc.htm.

3. Закон України «Про освіту»: № 1060-ХІІ, із змінами від 11 червня 2008 р. // Верховна Рада України / офіц. вид. – К., 2008.

4. Карпенко М. Освіта протягом життя: світовий досвід і українська практика. Аналітична записка Відділу гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України [Електронний ресурс] / М. Карпенко. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/March2010/07.htm>.

5. Меморандум Європейської Комісії 2000. Рекомендація 1437 (2000) Про неформальну освіту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.coe.kiev.ua/docs/pase/recl437\(2000\).htm](http://www.coe.kiev.ua/docs/pase/recl437(2000).htm).

6. Онушкин В. Г. Образование взрослых: междисциплинарный словарь терминологии / В. Г. Онушкин, Е. И. Огарев. – СПб.; Воронеж: РАО ИОВ, 995.

– 232 с.

7. Петренко В. Л. Стандартизація освіти / В. Л. Петренко // Енциклопедія освіти / [гол. ред. В. Г. Кремень]. – К., 2008. – 871 с.

8. Поняття про формальну та неформальну освіту. Галич. Сільськогосподарське дорадництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sg.dt-kt.net/books/book-3/chapter-303/>.

9. Российское образование – 2020 модель образования для экономики, основанной на знаниях [Текст]: к IX Международной научной конференции «Модернизация экономики и глобализация», Москва, 1-3 апреля 2008 г. / под ред. Я. Кузьминова, И. Фумина; Гос. ун-т “Высшая школа экономики”. – М.: Изд. Дом ГУ ВШЭ, 2008. – 39 с.

10. Сігаєва Л. Є. Розвиток освіти дорослих в Україні (друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст.): монографія / Сігаєва Л. Є.; за ред. С. О. Сисоевої. – К.: ТОВ ВД «ЕКМО», 2010. – 420 с.

11. Сулаєва Н. В. Підготовка вчителя в педагогічному просторі неформальної мистецької світи: монографія / Наталія Сулаєва. – Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. – 408 с.

12. Шапочкіна О. В. Непереривна професійна освіта за кордоном [Електронний ресурс] / Шапочкіна О. В. // Неформальна освіта: зарубіжний досвід організації. – 2011. – С. 122-125. – Режим доступу: <http://elibrary.kubg.edu.ua/579/>

13. Шевченко Г. Неформальна освіта / Г. Шевченко // Енциклопедія освіти / [гол. ред. В. Г. Кремень]. – К., 2008. – С. 583-584.

14. European Inventory – Glossary of key terms [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uk.ecorys.com/europeaninventory/glossary.html#b>

15. You can't manage informal learning – only the use of informal media [Електронний ресурс] / Jane Hart. – Режим доступу: <http://www.c4lpt.co.uk/blog/2011/10/28/you-cant-manage-informal-learning-only-use-of-informal-media>.

16. Informality and formality in learning [Електронний ресурс] / Н. Hodkins, Р. Malcolm; Lifelong Learning Institute University of Leeds. Colley. – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/search>.